

CULTURES EN DIÀLEG

ELEMENTS PER A UN PLANTEJAMENT BÀSIC

PABLO SUESS

São Paulo

El diàleg cultural a les Amèriques està hipotecat pel passat colonial i per l'hegemonia contemporània del pensament neoliberal. Fins i tot sense colonització i sense el monòleg del pensament hegemònic, el diàleg entre les persones de diferents cultures mai no és natural. Conviure amb la diferència sempre exigeix un aprenentatge.

En un món marcat per contactes interculturals, facilitats pels mitjans de comunicació i forçats per migracions i interdependències econòmiques, el diàleg entre les cultures és una exigència de la convivència en l'interior de cada cultura, on emergeixen conflictes entre tradició i innovació.

1. Conceptes

El món contemporani ens confronta amb conceptes diferents de cultura. Un concepte és una lectura de la realitat en funció de determinats interessos. El nostre interès és la vida dels pobres, amb dignitat i en justícia, en la diversitat de les seves cultures, en harmonia amb tota la creació i amb cada criatura. En mig dels múltiples conceptes de cultura n'hi ha dos que destaquen:

- la cultura com a **un sector** o una esfera d'activitats humanes, al costat de l'esfera sociopolítica i econòmica. En aquest cas, la cultura és considerada "ideologia" en el sentit ampli (educació, art, religió, activitats espirituals i intel·lectuals), i

- la cultura com a **totalitat** de les activitats humanes.

La nostra lectura de *cultura* està més a prop d'aquest segon concepte, que és holístic, en fer èmfasi en la textura cultural que penetra totes les activitats humanes. La cultura està configurada per un conjunt de pràctiques que caracteritzen el «projecte de vida» d'un poble o grup social. Les activitats culturals estan orientades a l'*adaptació* i a l'*organització* de la vida, i a l'*expressió* i *interpretació* del sentit d'aquesta vida. A través de la seva cultura, els grups socials s'*adapten* al

seu medi ambient, s'*associen* uns a altres, creen llaços intra i interculturals i institucions socials, *expressen* el seu pensament i sentiment i *interpreten* el seu estar-en-el-món i els seus somnis d'un millor futur.

La cultura representa, en una *primera instància*, una llarga herència de la naturalesa que ens va ensenyar a posar "ordre" i comportaments controlables en el caos, en l'atzar i en la contingència. En aquest aspecte d'organització programada, la humanitat encara està pròxima al regne animal, que també té una certa previsibilitat organitzacional. Les activitats socials de les abelles, en el seu conjunt, són molt organitzades i previsible. En una *segona instància*, la cultura ens capacita per abandonar els costums heretats, biològicament enclavats en el DNA comportamental i culturalment guardats en institucions, lleis, normes i comportaments *correctes*. En les cultures hi ha una disputa permanent entre la *innovació* individual i la *tradició* col·lectiva.

La segona instància, la llibertat individual, forja un nou element: la fallida de la immediatesa de la *confrontació amb el món a través dels sentits*. Pel distanciament simbòlic, la *confrontació* immediata amb el món es torna *comprensió del món*. Llengua, art, mite, religió i ciència treballen amb aquest *distanciament*, que permet una comprensió imaginativa i un discerniment intel·lectual, que al seu torn permeten la construcció de significat i sentit.

La mediació simbòlica, la gènesi de la qual s'ha de pensar en una segona instància, on va sorgir la llibertat individual, té un efecte retroactiu i es projecta en la consciència humana sobre la fase anterior de l'evolució, com si no hi hagués ja «naturalesa» o «programació biològica» en l'actuar cultural. Partint d'això, el pensament modern posà la *cultura* en contraposició a la *naturalesa*. La humanitat va tractar de deslliurar-se progressivament de la dominació de la naturalesa, primer per la religió, després per la tècnica. Va construir, a partir de Descartes, un abisme entre subjecte i objecte. La modernitat va trencar les connexions que permetien de comprendre l'ésser humà com a part

integrant de la naturalesa. A partir de llavors, la relació entre naturalesa i cultura humana es caracteritza per la dominació i explotació en perjudici no només de la naturalesa “objectiva”, sinó de la naturalesa “subjectiva” que sobreviu en cada ésser humà. El desastre ecològic ens fa recordar el lligam orgànic que hi ha entre la vida en estat de naturalesa i la vida organitzada en les cultures.

La transformació simbòlica de l'experiència dels sentits en significat estabilitza la naturalesa interior dels afectes i l'exterior dels «demonis». Mites i religions, llengües i conceptes es van convertir en exorcismes d'aquelles forces naturals que dominen la humanitat per la por i per la violència. En integrar llegendes (mites) i conceptes, i en donar noms a aquests dimonis el projecte de vida de la humanitat va guanyar una batalla prèvia, no contra la naturalesa, sinó contra la por atàvica.

Al costat de les dues instàncies (*tradició* i *innovació*) ja esmentades, dos eixos caracteritzen les cultures: un d'estructural-sistèmic, i un altre d'històric. L'eix temporal ens permet d'assumir experiències del passat i construir un futur que no representa només la reproducció del present. La dimensió històrica de la cultura fa comprendre que no existeix un cultura «pura» o «perfecta».

El concepte «cultura» ens situa al territori de l'evolució humana que trenca amb la visió de la creació d'una primera parella humana perfecta, que per la caiguda —el «pecat original»— hauria perdut la seva perfecció (o el seu «estat de gràcia»). La teoria de l'evolució biològica i cultural, avui acceptada pel conjunt de la humanitat, ens diu que no hi va haver *caiguda* d'un estat humà superior a un estat inferior. L'evolució humana, en el seu conjunt, en representa una *ascensió* biològica cultural de l'anorgànic a l'orgànic, dels primats cap a l'*homo sapiens*.

L'evolució de la realitat humana, tanmateix, tampoc no és lineal. La realitat humana és, com la pròpia vida, ambivalent. L'evolució de l'individu i de la col·lectivitat, que en el seu conjunt és progressiva, pot també retrocedir. La violència i les guerres del segle XX —Auschwitz, Gulag, Hiroshima— ens ofereixen exemples de regressió cultural. I l'exclusió social apunta a noves formes de retrocés. No només el superhome, també l'ésser subhumà amenaça la humanitat. Al mateix camp i en la mateixa cultura creixen el blat i la zitzània, viuen forces constructives i destructives. A causa de l'ambivalència de cada cultura, cap no pot

dictar normes per a les altres. Les «estructures de pecat», tanmateix, que travessen les cultures, no configuren una «cultura de mort». Afirmar l'existència d'una «cultura de mort» significaria equiparar una cultura humana amb una cultura d'abelles assassines. En observar l'evolució de l'univers i de la humanitat, la hipòtesi que les forces constructives de la vida són més fortes que les forces destructives, té una probabilitat experiencial.

2. Objectius

El diàleg pressuposa conviccions pròpies que adquirim a través de la nostra socialització cultural i per l'experiència de la vida. Si no estiguéssim convençuts de la «superioritat» del nostre projecte, si no consideréssim les nostres veritats com a més probables, les nostres descripcions de la realitat com a més pertinents i les nostres creences com a més raonables que les dels altres, hauríem d'adherir-nos, per un mínim d'honestedat, a un altre projecte. Qui valora i estima el seu projecte d'una manera adulta, pot també respectar i defensar el projecte de l'Altre.

Les conviccions pròpies, en la forma d'*etnocentrisme feliç*, moltes vegades, són instrumentalitzades pels governants, tractant de trobar compensacions simbòliques per al poble davant el fracàs polític. Afirment una identitat entre estat, cultura i nació, suggerint que l'esfera política de la nació i de la nacionalitat està per sobre dels conflictes de classe. El nacionalisme és pobre en contingut i pot ser manipulat pels símbols, les arrels dels quals es troben en els orígens de la humanitat, on serviren per enquadrar els dimonis en llegendes o per dominar-los per la invocació dels seus noms. De l'*etnocentrisme feliç*, de vegades, només hi ha un pas a les lluites per la identitat de l'*etnocentrisme infeliç* articulat amb el fonamentalisme ètnic, autoritarisme polític i fanatisme religiós.

El diàleg pot tenir dues finalitats diferents: la *comprensió* i el *respecte*. La comprensió apunta a un *consens* progressiu de continguts. Els seus defensors afirmen l'existència d'una raó universal prèviament innata o històricament possible de ser construïda. Per tant, busquen en les altres cultures «semblances», «correspondències» i «arquetipus», per apostar per un procés ontològic i/o històric d'homogeneïtzació i assimilació cultural. L'altra finalitat mira no el *contingut* progressivament semblant o igual, sinó «només» *respecte formal* i *reconeixement recíproc* envers les

tradicions autèntiques i les orientacions normatives dels altres. En ambdós casos, el diàleg, encara que amb finalitat diferent, és possible.

Sent així, per a uns la finalitat del diàleg intercultural és la comprensió recíproca amb una perspectiva d'unanimitat en els continguts essencials de cada projecte de vida (cultura), mentre d'altres insisteixen en el relativisme de les raons culturals i contextuals. En aquest cas, la diferència substancial entre diferents projectes de vida impedeix un acord sobre continguts, credos o normes. Però, més enllà de les diferències culturals, hi ha d'haver una cosa que ens uneix com a projecte de la humanitat, com per exemple: la solidaritat envers els més febles, la construcció d'un món habitable per a tots, i la responsabilitat vers tot el planeta terra, a causa de les futures generacions. Cap cultura, cap metacultura o supercivilització, ni tan sols aquella que s'imposa com a hegemònica pot dur a terme, ella sola, aquestes tasques. La solució no ve d'una cultura, perquè «cultura» significa «proposta de vida particular», sinó d'una nova manera de relacionar-se les cultures entre si, fins i tot per enfortir-se davant el món globalitzat. Aquesta nova manera d'interrelacionar-se s'articula en el «diàleg cultural».

Tenint en ment les dues finalitats del diàleg entre les cultures, la *comprensió* i el *respecte*, es delineen les següents condicions bàsiques per a la seva realització:

- primer, conviccions pròpies de cada participant en el diàleg;

- segon, un coneixement aproximatiu de la lògica cultural de l'Altre;

- tercer, un reconeixement de lògiques contextuais i veritats històriques de les diferents causes i projectes;

- quart, la disposició per a un aprenentatge mutu;

- cinquè, un *horitzó universal*, invitatiu i responsable, davant els no participants en el respectiu diàleg. L'*horitzó universal* configura la Causa major (justícia, igualtat, pau), que pot articular diferents causes particulars (causa indígena, moviment sense terra, emigrants, exclosos).

3. Conflictes

A l'inici de la vida de cada un, la cultura no és una opció. Naixem arbitràriament en un poble o ciutat, en una classe social o en una cultura. Tot podria haver estat diferent. La socialització cultural, que anomenem *enculturació* o *endoculturació*, ens diu: el nostre món és el món. Més tard aprenem que el nostre món no és el

món, sinó *un* món entre altres.

Els conflictes culturals sorgeixen de qüestions de disputa pel poder, de sentit i de qüestions econòmiques que les cultures produeixen i administren de maneres diverses. Tots aquests conflictes tenen un costat intercultural –conflictes entre diferents cultures– i un altre intracultural, que reflecteix els conflictes a l'interior de les respectives cultures. El conflicte de poder entre les generacions, per exemple, es pot manifestar com a conflicte entre diversos sabers: el saber tradicional, dels ancians amb la seva experiència de vida, que constitueix una saviesa, i el saber científic contemporani dels joves pragmàtics, que dominen tecnologies complicades sense ésser necessàriament savis. L'equilibri cultural entre herència i innovació, entre saber contextual i saber universal exigeix a cada generació noves «negociacions».

El diàleg comença quan ens fem capaços de distingir conviccions de projeccions, i per tant quan no projectem ja la «barbàrie» sobre la cultura de l'Altre, i admetem que és una possibilitat en totes les cultures. Per als conquistadors d'Amèrica, que es consideraven portadors de cultura, civilització i progrés, els pobles conquerits vivien culturalment en la barbàrie i religiosament en l'idolatria i la màgia. Des de la societat de Sòcrates —d'altra banda, mestre del diàleg— la dicotomia entre «civilització» i «barbàrie», entre «ciutadans» i «bàrbars», forma part del fons civilitzador occidental.

El conflicte entre «civilització» i «barbàrie» està travessat per un altre conflicte entre «context» i «universalitat». Des de l'Antiguitat es lliura una disputa agra entre contextualistes i universalistes sobre possibilitats i modalitats d'un diàleg entre cultures. Els contextualistes apunten a versions locals de racionalitat i normativitat. Afirmen que cada cultura representa un projecte de vida tan peculiar, amb gramàtica, diccionari i comportaments normatius propis, que només aquells que pertanyen a la mateixa família cultural poden realment entendre el significat del respectiu món simbòlic.

En aquest cas, un diàleg entre cultures és un diàleg entre sords, ja que cada interlocutor comprèn només els senyals i llenguatges del seu propi univers cultural. Els paràmetres de les altres cultures poden ser apresos i viscuts paral·lelament, en un bilingüisme existencial. El paradigma de la inculturació apunta a aquesta possibilitat de viure, alhora, en dos universos culturals. Però, aquest aprenentatge és molt limitat, cosa que fa

comprensible la desesperació del jesuïta José de Anchieta davant de les 600 llengües indígenes trobades en el virregnat del Perú. El contextualisme, en la seva versió de relativisme radical, afirma la incommensurabilitat dels paràmetres del vertader i del fals entre diferents racionalitats culturals.

Els universalistes, al seu torn, afirmen, en l'escola de la filosofia grega (Plató), del cristianisme (Agustí), de la modernitat i de la civilització hegemònica, que existeix una racionalitat comuna a tot el gènere humà que permet una comprensió universal. El diàleg aprofundiria i ampliaria aquesta comprensió. Generalment, els universalistes subordinen la diversitat contextual al seu univers cultural, recorren a jerarquitzacions estructurals o a explicacions evolucionistes, admetent que la diversitat té el seu origen en la pèrdua d'una unitat primordial. La diversitat, en aquest cas, és el resultat de l'evolució i/o degeneració històrica. Però la unitat primordial, encara que perjudicada (pel pecat, diria Agustí), és present en la racionalitat i en la finalitat del destí comú per al gènere humà. En la seva forma extrema, aquest universalisme està corromput per l'hegemonia del més fort. Explica la diferència com a inferioritat i la pobresa com a retard.

4. Horitzons

Entre les solucions extremes d'un universalisme i contextualisme independents es pot pensar en un model en el qual la dimensió universal forma part de la dimensió contextual i viceversa. El diàleg entre cultures és un fòrum de pau, que procura transformar la irracionalitat de les armes en racionalitat de les «paraules veritables» i la irresponsabilitat narcisística en veu atenta a l'altre. Entre *interessos* propis i *indiferència* davant l'Altre, el diàleg és la veu de la *responsabilitat* i de la *memòria*.

El diàleg, que expressa una racionalitat construïda i compartida, no només qüestiona la «lleï natural» del més fort, la fatalitat del destí i la normativitat d'allò que és, en una determinada època, cultural i políticament correcte, sinó que contesta també una racionalitat ahistòrica i descontextualitzada. El diàleg, com a conquesta humana que interfereix en la naturalitat, linealitat i fatalitat dels esdeveniments i de les estructures socials, és una dada cultural, com també la pròpia racionalitat ho és.

A l'horitzó de «cultures en diàleg» hi ha la pau

universal, el *shalom*, que emergeix de la construcció d'una humanitat composta per una immensitat de cultures. Els subjectes de cada una d'aquestes cultures aconseguixen veure parts del seu somni i projecte presents en els somnis i en els projectes dels Altres. La pau no serà resultat de *dialèctiques eliminatòries* o *complementarietats funcionalistes i integracionistes*. Proposo un nou paradigma, el de la *concomitància diferenciada i articulada*. És l'horitzó utòpic de la *coincidència d'oposats*, segons el somni de Nicolás de Cusa (1401-1464), seguidor de Ramon Llull i el Mestre Eckart. La *concomitància diferenciada i articulada* supera la violència d'una universalitat que, de fet, representa una totalitat hegemònica; supera també la fossa postmoderna que aïlla els contextos per la indiferència, i rebutja el fons lucratiu que caracteritza l'acomodació complementària i funcional de projectes diferents.

El diàleg com a «concomitància diferenciada i articulada», que s'experimenta en la música, però també en les religions, en la ciència i en la moral, fa comprendre que la dimensió universal no imposa necessàriament una uniformitat de melodies i continguts. El que produeix és una sensibilització de les oïdes i dels sentits en general, permetent-ne una percepció misteriosa i una participació progressiva de tots.

El diàleg entre cultures no suscita expectatives falses. No promet la superació de l'ambivalència de la condició humana i de l'alienació social. Obre, tanmateix, camins de comunicació i horitzons d'aproximació, a condició:

- que cap cultura s'arrogui de tenir l'última paraula,
- que la comunicació formi part d'una responsabilitat àmplia, i
- que totes les cultures respectin recíprocament els seus misteris.

El diàleg entre cultures no és una disputa per la veritat o la raó, sinó un anar i venir de «paraules vertaderes» que il·luminen preguntes obertes i projectes no conclosos de diferents angles. Preguntes i projectes posats sota la nova llum de la *concomitància diferenciada i articulada* permeten de transformar antagonismes irreconciliables en polaritats constructives d'una unitat en construcció. En la *concomitància diferenciada i articulada* les cultures carreguen en el *kairós* històric la memòria de tota la història, guarden en la seva parcialitat els anhels dels Altres i apunten, a través de la participació creixent i de la cooperació igualitària, per a la possibilitat d'una nova praxi.